

Birinci Dünya Savaşında İran'da Kaşkay Türkleri'nin Mucadelesi

*The Reflection of the Qashqai Turks in Iran
in the First World War*

Ali TEMİZEL*

Özet

Birinci dünya savaşı, İran'da Ahmed Şah Kacar'ın hükümetiyle İran meşrutiyet hükümetinin en zayıf dönemlerine rastlar. İran hükümetinin tarafsızlığını ilan etmesine rağmen düşman orduları, İran'a kuzeyinden ve güneyinden girerler. Birinci Dünya savaşının başlamasının ardından İran Britanya tarafından işgal edilir ve işgal ordusu tarafından İran halkının yiyeceği satın alınır. Arkasından 1917-1919 yılların arasında büyük bir kıtlık başlar ve neticesinde İran halkının büyük bir çoğunluğu ölümlerle karşı karşıya kalır. Bu ortamda Rus ordusu Tahran kapılarına kadar ilerler, ama Kacar hanedanlığını yıkmaktan da imtina eder. Güneyde yerli halk, özellikle de İran'ın güney eyaletlerinden Fars (Şiraz) eyaletinde yaşayan Kaşkay Türkleri, birkaç kez tekrarlanan İngiliz saldırıları karşısında var olma mücadelesine devam eder. Bu dönemde Fars (Şiraz) eyaletinde Sovletu'd-Dovle Kaşkayî'nin, Naser Divan Kazeruni'nin ve Seyyid Abdülhüseyin Lari'nin savunmaları ve benzeri hareketler, İran'da birinci dünya savaşının en önemli olayları olarak görülür.

Bu çalışmada, İranlı tarihçi Naser İrecî tarafından kaleme alınan "İl-e Qaşqayi der Ceng-e Cehani-ye Evvel/ Birinci Dünya Savaşında Kaşkay İli" başlıklı eserinden yararlanarak İran'ın güneyinde Fars (Şiraz) eyaleti ve çevresinde yaşayan Kaşkay Türklerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında

---

*Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı:
temizel46@yahoo.com

verdikleri mücadeleler, karşılaştıkları zorluk ve sıkıntılar dile getirilecektir. Bu bağlamda İran'ın güney cephesinde Kaşkay Türklerinin yaşadığı coğrafya ve çevresinde meydana gelen milli ayaklanmalar, İngiliz egemenliği, güneydeki polis ve jandarma teşkilatlarının tutum ve davranışları, Kazerun savunması, Rahdari antlaşması, Akçeşme savaşı, Şiraz'ın muhasara edilmesi, Abade ayaklanması ve benzeri olaylar hakkında bazı bilgiler sunulacaktır.

Çalışmadan amaç, Birinci Dünya Savaşının yapıldığı bilindik bölge ve cephelere göre adından söz edilmeyen veya çok az anılan Güney İran'da yaşayan Kaşkay Türklerinin içinde bulunduğu coğrafyada meydana gelen Birinci Dünya Savaşı sırasındaki olayları İranlı bir tarihçinin gözüyle genelde tüm tarihçilere ve özelde ise Türk tarih araştırmacılarına duyurmak ve hatırlatmaktır.

Anahtar kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İran, Şiraz, Kaşkay Türkleri

Abstract

The First World War coincides with Ahmed Shah Kacar's government and in Iran, which is at the same time the weakest periods of the Iranian constitutional government. Although the government of Iran had declared its neutrality, enemy armies entered Iran from the North and the South. Following the start of the First World War, Iran is occupied by Britain and Iranian people's food is bought by the invading army. Subsequent to this, a huge famine wreaks havoc between the years 1917 and 1919 and as a result a large majority of the Iranian people faces death. In the meantime, Russian armies advance as far as Teheran but they avoid bringing down the Kacar dynasty. In the South, local people especially the Qashqai Turks, living in the province of Fars (Shiraz), one of the southern provinces of Iran, continue to struggle for survival in the face of repeated British attacks. In this period, Sovletu'd-Dovle Qaşqayî's defensive measures in Fars (Shiraz), as well as Naser Divan Kazerunî's and Seyyid Abdhuseyin Larî's similar moves are regarded as the most important incidents of the First World War.

In this study, the struggles that the Qashqai Turks, who live in the province of Fars (Shiraz) and its environs in the South of Iran, staged, and the problems and troubles they encountered will be revealed with the help of a book penned by an Iranian historian called Naser İrecî entitled an "İl-e

Qeşqayî der Ceng-e Cehani-ye Evvel/ The Province of Qashqai during the First World War". In this context, some information will be provided as to the ethnic uprisings that occurred in the area and its surroundings where the Qashqai Turks lived in Iran's southern front, the British rule, the attitudes and behaviors of the police and gendarmerie in the South, the Kazerun defense, Rahdari Treaty, Aqcheshme War, Siege of Shiraz, Abade Uprising and similar incidents.

The purpose of this study is to inform and remind all historians at large and researchers interested in Turkish history in particular of the incidents that took place during the First World War in the area where the Qashqai Turks lived in southern Iran, of which little mention is made in comparison with the well-known areas and fronts where the First World War was fought, through the eyes of an Iranian historian.

Key Words: The First World War, Iran, Shiraz, Qashqai Turks

Giriş

Burada İran'da yaşayan Kaşkay Türklerinin tarihi ve günümüzde İran'da yaşadıkları coğrafi yerler hakkında açıklama yapılacaktır.

Kaşkaylar, çoğunluğu İran'ın Fars (Şiraz) eyaletinde yaşayan Türk topluluğudur. Kaşkay Türkçesi ve kültürü araştırmacısı Esedollah Merdânî Rahîmî, Kaşkay Türklerinin kökeni hakkında şöyle demektedir:

Eski ve yeni tarih araştırmacılarına göre "Kaşkayî" kelimesi "kaş" ve "kayî" kelimelerinden meydana gelmektedir. Birinci parça olan "kaş" kelimesi iki esas anlama sahiptir. 1) Öncü, başlangıç; ön bekçi. 2) «فاج» (Kaç) kelimesinin bozulmuş şekli olup bunun da iki anlamı vardır¹:

- a) Koş, hızlı hareket et.
- b) Koşucu, çabuk ve hızlı.

İkinci parça olan "Kayî" kelimesi, tarihçilerin ve dilbilimcilerin görüşüne göre; Azerbaycan'da, Kafkasya'da, Türkiye'de, Çin'de, İran'ın güney bölgelerinde, Hazar denizi kıyılarında ve benzeri yerlerde uzun zamandan beri yaşayan Oğuz Türklerinin 24 kabilesinden birinin adıdır. Bununla beraber

---

¹Esedollah Merdânî Rahîmî, *Qaşqayî Sözlüğü, Ferheng-e Logat ve Estelabat-e Toriki Qaşqayî be Farsî*, Entişarat-e Ensari, İran-Qom 1386/2007, s.15

“Kaşkayî” kelimesi şu iki anlama gelmektedir: a) Öncü ve akıncı olan Kayı kabilesi. b) Hızlı ve hareketli Kayı aşireti”.

Tarihî rivayetlere göre Hz. Nuh’un Sam, Ham ve Yafes adında üç oğlu varmış. Yafes’in soyundan gelenler Türk aşiretlerini oluşturmuşlar. Hz. Nuh’un torunu olan Oğuz Han’ın altı oğlu varmış. Onlardan her birinin de dörder oğulları olmak üzere Türklerin toplam yirmi dört boyunu meydana getirmişlerdir. Bugün bu boylardan birçoğu Güney İran’da Kaşkay aşiretleri arasında yaşamaktadır².

Kaşkay Türklerinin yaşadığı coğrafi yerler: Önceleri Kaşkaylar, İran’da Fars eyaletinin kuzeybatısından başlayıp güneydoğuya doğru uzanan Şeş nahiye, Çehardanke, Kamfiruz, Ardahan, Kazerun, Ferreşbend, Mahalerbaa, Firuzabad, Meymend, Efraz, Hunc ve Mahur Milani bölgesini içine alan bir coğrafyada yaşamaktaydılar. Bunlardan ilk beşini yaylak olarak, geri kalanını da kışlak olarak kullanmaktaydılar³.

Günümüzde yaklaşık iki milyon nüfusa sahip olan Kaşkay Türkleri, İran’ın güneyinde Fars (Şiraz), Isfahan, Çehar Mahal-e Bahtiyarî, Huzistan, Kehkiluye ve Buyer Ahmed, Buşehr, Kirman, Hormuzgan gibi eyaletlerde dağınık olarak yaşamaktadırlar. Kaşkay Türklerinin en önemli sekiz boyu şunlardır: Derreşuri, Farsimedan (Eymür), Rahimî (Efşar), Keşkulî, Şeşbölükî, Sefihanî, Dede Keyi (Dede Qayî) ve ‘Emeleh. Günümüzde Rahimî (Efşar) boyu Şeşbölükî boyunun bir obası ve Sefihanî ve Dede Keyi (Dede Qayî) boyları ‘Emeleh boyunun obalarından sayılmaktadır⁴.

“İranlı Bir Tarihçinin Gözüyle Birinci Dünya Savaşında Kaşkay Türkleri” başlıklı bu çalışmamıza kaynaklık eden eser, 1349/1970 doğumlu İranlı tarihçi Naser İrecî tarafından kaleme alınan “İl-e Qeşqayî der Ceng-e Cehani-ye Evvel/ Birinci Dünya Savaşında Kaşkay İli” isimli kitaptır. Bu kitabın birinci baskısı 1378/1999 yılında ve ikinci baskısı 1380/2001 yılında Tahran’da 160 sayfa Farsça olarak yapılmıştır. Bu eserden yararlanılarak hazırlanan kısa bazı bilgiler şöyledir:

²Ali Temizel, “Esedullah Merdânî Rahimî ve İran’da Kaşkay Türkçesinin Öğretimine Dair Çalışmalar”, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1. Uluslararası Asya Dilleri ve Edebiyatları Sempozyumu, 5-6 Mayıs 2011, Bildiriler Kitabı, Yayına Hazırlayanlar: Ali Küçükler- Erdem Erinç, Kayseri 2011, s. 539-549

³Faruk Sümer, “Kaşkay”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, s. 20-22

⁴Esedollah Merdânî Rahimî, *a.g.e.*, s.25-26

Yirminci yüzyılın başlarında İran nüfusunun önemli bir bölümünü göçebeler dolayısıyla da Kaşkaylar oluşturmaktaydı. Üçte ikisini meydana getiren göçebe nüfusu günümüzde toplam nüfusun yüzde ikisini teşkil etmektedir. Kaşkay İli, söz konusu dönemde İran'ın en büyük ve en güçlü eyaletlerinden biriydi⁵.

Kaşkayların eski kollarından bazısının adları Orhun Kitabelerinde yer almaktadır. İran'da küçük Kaşkay taifeleri Cani Aga-ye Kaşkayı tarafından bir araya toplanarak Şah Abbas (1571-1629)⁶ zamanında ilk Kaşkay eyaleti kurulmuştur. Bu Kaşkay birliği daha sonraları Nadir Şah tarafından bastırılmışsa da Zendiye hükümeti tarafından Kaşkaylar dikkate alınarak bağımsızlıkları yeniden sağlanmıştır. Bu dönemde Kaşkayların yöneticisi Zendiye⁷ sarayıyla yakın ilişkisi olan ve eyaletin kuruluşunu sağlama alan Motemedu's-Soltan unvanıyla Hasan Han Kaşkayî idi⁸.

Kaşkay Türkleri ile ilgili bazı tarihi kronolojiyi şöyle sıralamak mümkündür.

1234 h⁹/1197ş¹⁰/1818'de Feth Ali Şah tarafından Cani Aga "İlhani" unvanıyla göreve getirildi.

1247h/1210ş/1831'de muhalifler arasındaki kavga nedeniyle Kaşkay aşireti Kirman'a göç etmek zorunda kaldı.

1288h/1251ş/1872'de Kaşkaylar arasında kıtlık oldu, Sohrab Han şehit edildi ve Sultan Mohammed Han "İlhani" oldu.

Zaman içinde meydana gelen bazı siyasi, sosyal ve ekonomik sebeplerle bozulan Kaşkay birliği "Sovletu'd-Dovle" lakaplı İsmail Han zamanında yeniden sağlanmaya çalışıldı. "Kaşkay Serdari" olan İsmail Han, 1308h/1270ş/1891'de vefat eden "Kaşkay İlhani" Darab Han'ın ikinci oğludur.

5Naser İreci, *İl-e Qaşqayî der Ceng-e Cehani-ye Ervel*, Tahran 1380/2001, İkinci baskı, s. 1

6 **Şah Abbas**: Şah Tahmasb'in torunu ve Muhammed Hüdâbende'nin oğludur. 1587-1629 yılları arasında Safevi Devletinin hükümdarlığını yapmıştır (Faruk Sümer, "Abbas P", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 17-19

7Zendler: 1751-1794 yılları arasında İran'da hüküm sürmüş bir hanedanın adıdır (Kurtuluş, Rıza, "Zendler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, s. 256-258).

8Naser İreci, a.g.e, s. 5-6

9h: Hicri Kameri yılı göstermektedir.

10ş: 365 gün süren ve günümüzde İran'da kullanılan hicri Şemsi takvimi göstermektedir.

1316hk/1278hş/1899'da Zargamu'd-Dovle "İlhani" olarak ve Sovletu'd-Dovle ise "İlbeyi" olarak seçildi.

1324h/1285ş/1906'da Meşrutiyet ilan edildi ve Sovletu'd-Dovle ve Zagimu'd-Dovle arasında iç savaş çıktı.

1325h/1286ş/1907'de Sovletu'd-Dovle, Şiraz'ın Meşrutiyet taraftarlarına katıldı ve kendi güçleriyle Şiraz'a geldi.

1334h/1294ş/1915'de Birinci dünya savaşı patladı ve Sovletu'd-Dovle'nin cihat uygulamak için merkezi hükümete telgraf çekti. Güney İran'da Jandarma¹¹ darbesi gerçekleşti.

1335h/1295ş/1916'da Güney Polisi Kazerun'e saldırdı ve Naser Divan'la savaştı.

1337h/1297ş/1918'de İngilizler tüm İran'ı nüfuzları altına aldılar, Ayetullah Lari cihat çağrısında bulundu ve Sovletu'd-Dovle Kaşkaylarla birlikte Abade'de Güney Polisine saldırdı. Bu sırada veba hastalığı yayıldı ve Mohammed Ali Han vefat etti. Arkasından ateşkes ilan edildi, Buşehir limanında anlaşma yapmak için toplantı düzenlendi, ama alınan kararlar Sovletu'd-Dovle tarafından kabul edilmedi.

1338h/1298ş/1919'da yabancı güçler bölgeden ayrıldı, Fars eyaletinde, yani Şiraz'da Mosaddek hükümeti kuruldu ve güç tekrar Sovletu'd-Dovle'nin lehine döndü.

Birinci dünya Savaşının başlarında Kaşkay Türkleri:

Birinci dünya Savaşı başladığında Kuzey İran tamamen Rusya'nın egemenliğinde, Güney İran ise İngilizlerin nüfuz ve baskısı altındaydı. Ahmed Şah Kacar tahta yeni çıkmış ve devlet yönetiminde yeterince tecrübesi yoktu. Fakat hükümetin başında deneyimli yöneticilerinden sayılan Mirza Hasan Han Mostavfiyu'l-Memâlik bulunmaktaydı.

1914-1915'te savaşın ilk yıllarında savaşılan cephelere bağlı olarak İran'da da önemli olaylar meydana geldi¹².

11İran'da Jandarmeri teşkilatı ilk kez 1911 Ağustos ayında İsveçli yetkililerin denetiminde kuruldu. Qevamu's-Saltaneh'in başbakanlığı zamanında da resmîyet kazandı (Mohammed Moin, Ferhang-e Farsi, c. 5, Tehran 1371/1992, 8. Baskı, s. 674-675)

12Naser İreci, a.g.e, s. 21

Bu arada Ahmed Şah'ın İsfahan'a yapacağı bir geziden vaz geçmesi üzerine 24 Aralık 1914 tarihinde Mostavfî hükümeti düştü ve yerine Müttefik devletleri yanlısı Fermanferma hükümeti iş başına geldi. Tahran'daki değişimlerle eş ve yakın zamanlı olarak Şiraz'da da Jandarma Kuvvetleri 10 Kasım 1914 günü darbe yapıp gücü ele geçirmişlerdi. Şiraz'daki İngiliz Konsolosu ve diğer bazı vatandaşları tutuklanarak Ehrem tarafına gönderilmişlerdi. Qevamu'l-Mulk şehirden kaçmış ve Nesiru'l-Mulk, yönetimi üstlenmişti. Ama İran'ın merkezî bölgelerinde ve Tahran'daki değişimler Müttefik devletlerin lehine gelişmekteydi. Rus ordusu ilerleyerek 14 Aralık 1914'te Hemedan'ı ve 19 Mart 1915 günü İsfahan'ı ele geçirdi. Öte yandan Fars eyaletinde Jandarma darbesinin çöküşüyle Müttefikler¹³ aleyhine hareket başladı. Böylece Birinci Dünya Savaşının birinci dönemi bitmiş oldu¹⁴.

Kaşkay Türkleri Birinci Dünya Savaşına Giriyor:

Güney İran'da bir süredir İngilizler, Jandarma kuvvetlerinin gücünü artırmaya ve kendilerine muhalif olanlara karşı Fars Valilik makamında kontrolü elinde bulunduran Mohberu's-Saltana'nın desteğini almaya çalışmaktaydılar. İngilizler, Güney İran'da kendi işlerini kolaylaştırmak için 9 Mart 1915 günü güneydeki Alman Konsolosu Listerman'ı Buşehir'de tutuklayarak diğer birkaç Almanla birlikte Hindistan'a sürgün ettiler¹⁵.

İran'da Savaşın Güney Cephesi:

Savaştan önce İngilizler, Bahtiyariler, Huzistan ve Şiraz Arapları vekıyî bölgelerinde kendilerine güven veren küçük kabileler gibi gruplar arasında nüfuz elde etmeye çalışmışlardı ve etki edemedikleri bazı gruplar üzerinde de bu etkiyi asker gücüyle sağlamışlardı. İngilizlerin bu siyasetinin amacı, Ahvaz'a yerleştirmek üzere Karun içinden Şattu'l-Arab yoluyla bir ordu göndermekti. Bunun için bahaneleri de sözde Huzistan'daki petrol boru hatlarını imha etmek amacıyla bölgede Osmanlı güçlerinin bulunmasıydı. Yüz

---

13İran'da müttefiklerden kastedilen şey, İngiltere, Rusya, Fransa, Belçika ve Amerika gibi devletler tarafından oluşturulan cephedir.

14Naser İreci, a.g.e, s. 24

15Naser İreci, a.g.e, s. 21-22

askerden oluşan bu askeri birlik, şehre girdikten sonra telgraf hatlarını kesti, bölgede sansür uyguladı ve Alman Şirketi çalışanlarından birini tutukladı¹⁶.

Fars Eyaletinde Jandarma Kuvvetlerinin Darbesi¹⁷:

Rus ve İngiliz yanlıları karşısında Mostavfiyu'l-Memâlik hükümetinin direncinin artmasıyla eş zamanlı olarak 1915 Kasım ayında Ruslar, İran hükümetine baskı yapmak amacıyla Tahran'a doğru bir ordu sevk etti. Rus ordusu Tahran yakınlarında Kerec'e¹⁸ kadar ilerledi ve bunun sonucunda İran hükümeti başkenti Tahran'dan Isfahan'a nakletmeye karar verdi. Kararlaştırılan taşınma günü geldiğinde Rus ve İngiliz sefirleri padişahın yanı koşarak onu bu işten vaz geçirdiler. Şiraz'da Jandarmanın darbe yapması, bu değişim yansımalarının sonuçlarından biriydi. Zira Jandarma kuvvetlerinin kurulmasında İngilizlerin büyük etkisi vardı, ama başlarında İsveçli subaylar vardı. Bunlar İngilizler düşman değildiler, ama Ruslardan nefret ettiklerinden dolayı Almanya yanlısı olmuşlardı. Jandarmanın kendi taraflarında olmasından ümitsizliğe düşen İngilizler, jandarmanın aleyhine şiddetli faaliyetlere başladılar. Öncelikle Jandarma subaylarını, kendi ambarlarında müttefiklere saldırmak için silah bulundurmakla suçladılar¹⁹. Ayrıca İngilizler, jandarmaya yapılan mali yardımları kesilmesine ve başka yerlerden jandarmaya gelecek desteklerin engellenmesinde öncülük ettiler. Buşehr'in işgalinden sonra Jandarma o bölgeyi tamamen silahtan arındırarak işgal etti. Bu sebeple bölgenin jandarmalarının tamamı mücahitlere katıldı²⁰.

Güney Polisi²¹:

İran'ın güneyinde yabancı bir askeri gücün varlığı, İngilizlerin düşmanca duygularını tahrik ediyordu. Çünkü İngilizler, İranlı bir askeri güçten yararlanmak istiyorlardı. Savaşın başlarında İngilizler, kendi hedeflerine ulaşmak için jandarma kuvvetlerinden yararlanmaya çalıştılar, ama Jandarma subaylarının müttehitlerin lehinde ve müttefiklerin aleyhinde olması, İngilizleri jandarma kuvvetleriyle kendi hedeflerine ulaşamayacakları kanaatine vardırıdı²².

16Naser İrci, a.g.e, s. 29

17Naser İrci, a.g.e, s. 44-49

18**Kerec**: Bugünkü İran'da Tahran'ın bitişiğindeki Elburz eyaletinin merkezidir.

19Naser İrci, a.g.e, s. 44

20Naser İrci, a.g.e, s. 45

21Naser İrci, a.g.e, s. 60-64

22Naser İrci, a.g.e, s. 60

Güney Polisi, Güney İran'ın büyük kısmında kendi etkisini yaydı ve ilişkilerinde güçlü bir istikrar gösterdi. Savaştan ve halkın geçim kaynaklarının zarar görmesinden dolayı kıtlık baş göstermişti²³. Çaresizlikten dolayı halkın birçoğu Güney Polisinin saflarında yer aldı. Ayrıca Güney Polis kuvvetlerinin asli unsurunu jandarma oluştursa da sürekli düzen ve disiplin elde etmek için Güney Polisi adı altında çalışmaya mecburdular²⁴.

Kazerun Savunması²⁵:

17 Aralık 1916'da Kazerun Emniyet Amiri Naser Divan, Güney Polis birimlerine saldırmaya başladı. Kazerun Karakolu ele geçirildi ve Kazerun valisi tutuklandı. Bundan dört gün sonra Güney Polisi'nin Erjen Ovasındaki Karakolu Naser Divan'ın kuvvetleri tarafından işgal edildi. Naser Divan, Dalki, Borazcan, Çah Kûtah, Nengistan hanlarına mektuplar yazarak yardım istedi, ama onlardan yeterli yardım ulaşmadı. Ayrıca Naser Divan tarafından Şiraz'da çeşitli yazılar dağıtılarak halk İngilizlere karşı ayaklanmaya davet ediliyordu. Bu macerada, kendisinin müşaviri Mirza Mustafa Han ve Şiraz'ın demokratları ve ayrıca daha sonraları ihraç edilen Güney Polisinin İranlı subaylarının bir bölümü de Naser Divan ile işbirliği halindeydiler ve İngilizler aleyhine duygu ve düşüncelerin olgunlaşmasına yardım ediyorlardı.

Rahdarî Anlaşması²⁶: Baharın ortalarında Sovletu'd-Dovle, işleri yoluna koymak amacıyla Kazerun'a gitti. Yaklaşık üç hafta sonra Colonel Gaf ve General Sykes, Han Zeniyan'da²⁷ Sovletu'd-Dovle ile görüşmeye gittiler. Colonel Gaf ve Serpors Sykes'in her ikisi Sovletu'd-Dovle'nin kişiliğinin etkisi altında görünerek onun güvenini kazanmaya muvaffak olacaklarına inanıyorlardı ve onun verdiği sözden geri dönmeyeceğinden emindiler.

Sovletu'd-Dovle ile Colonel Gaf ve General Sykes arasındaki görüşmelerden sonra aşağıdaki anlaşma gerçekleştirildi.

1) Sovletu'd-Dovle, kendi güçleriyle Türkan boğazından Erjen ovasına kadar ana yol korunacaktır.

2) Erjen ovasından Çenar Rahdar'a kadar ana yol Güney Polisinin yardımıyla korunacaktır.

---

23 Naser İreci, a.g.e, s. 62

24 Naser İreci, a.g.e, s. 63

25 Naser İreci, a.g.e, s. 64-69

26 Naser İreci, a.g.e, s. 69-72

27 Günümüzde Han Zeniyan Köyü, Şiraz merkeze bağlı Erjen mıntıkasında Karaçemen dağlık bölgesinde yaklaşık 1500 nüfuslu bir köydür.

3) Yukarıdaki işlerin gerçekleştirilmesi için 450 kişi hazırlanacak, Şiraz yönetimi aylık 5050 Tomen İran parası ödeyecek ve bu durum en az üç ay devam edecektir.

4) Naser Divan, altı ay süreyle Kazerun'dan uzaklaştırılacak ve onun yerine kendi vali yardımcısı atanacaktır.

5) İngiliz aleyhtarı Mohammed Reza Derrisi ya tutuklanacak ya da Kazerun'dan sürülecektir.

6) Sovletu'd-Dovle, Kaşkayların iyi davranma sorumluluğunu kendi üzerine alacak, vergi ödeyecek ve karşılığında kendi makamında "ilhanı" unvanıyla korunacaktır.

Anlaşmanın süresi üç aydı, ama bu üç aylık sürede Sovletu'd-Dovle'ye söz verilen para ödenmedi ve o yalnızca bir miktar silah ve silah imalatçlarına mühimmat aldı. Sözleşmenin süresi sona erdiğinde Sovletu'd-Dovle, anlaşmanın yenilenmesini reddetti. Çünkü o, hem hükümetin hem de Qevamu'l-Mulk'ün anlaşmayı imzalamalarını istemekteydi²⁸.

Akçeşme Savaşı²⁹: Colonel Orton'un komutası altında 23 Mayıs 1918 tarihinde askeri bir birlik oluşturuldu ve ertesi gün Şiraz'dan hareket etti. Colonel Orton'un kuvvetleri geceyi Şiraz'a bağlı köylerden biri olan Çenar Rahdar köyünde geçirdi. Ertesi gün sabah hızla Han Zeniyan tarafına ilerlediler. Bu askeri birliğin açık hedefi Kaşkay Türklerinin muhasarası altında bulunan Han Zeniyan karakoluna yardım etmektir. Ama asıl amaç, İngilizlerin küçük bir kuvvetten yararlanarak bir saldırıyla Kaşkay ordusunun kalbine darbe vurmaktır. İngilizler, Kaşkayları gafil avlayacakları düşüncesiyle, Şiraz'ın kuzey doğusunda kazandıkları kolay başarıyı burada da elde edeceklerini ümit ediyorlardı.

Çenar Rahdar'dan Han Zeniyan'a kadar ve arakasından Erjen ovası sıra dağlarla ve tepelerle çevriliydi. Bu da Kaşkay Türklerinin savaşta uygun bir başarı elde etmesine imkan sağlıyordu. Şiraz-Kazerun güzergâhında Deh Şeyh köyünün güneyinde Çenar Rahdar'a 10 km. ve Han Zeniyan'a 18 km. mesafede savaş başladı. Deh Şeyh köyünün batısında 1 km. uzaklıkta Teppe-yi Sengeri adında bir tepe vardı. Bu tepe güneyde daha yüksek olan Kotel tepesine kadar uzanıyordu ve sonunda da Pehn dağına bağlanıyordu. Ak çeşme, Deh Şeyh köyünün güney doğusunda yer almaktaydı. Onu çevresi de

²⁸Naser İrci, a.g.e, s. 71

²⁹Naser İrci, a.g.e, s. 85-91

dağlarla ve yüksek araziyle çevrili olduğundan geçişleri zorlaştırıyordu. Akçeşme ve Pehn dağı çevresindeki yüksek arazilerin arasında Sengeri Boğazı yer almaktaydı. Sengeri Boğazı'ndan güneye doğru irtifa azalıyordu ve aşağıya doğru rampa Kara Ağaç ırmağının kıyalarına kadar uzanmaktaydı.

Ayrıca Savlatu'd-Dovle'nin ordusu da Han Habis'in güney doğusunda, Kara Ağaç ırmağının doğu kıyısında Dernigan yakınlarında yer almaktaydı.

İngiliz kuvvetleri, Deh Şeyh'ten Han Zeniyan tarafına ilerlerken 25 Mayıs 1918 günü sabah saat yedide bir grup Kaşkay tarafından Segeri tepesinin yamaçlarında yakalandılar.

İranlı tarihçi Naser İrecî, bu olayı İngiliz kaynaklarına dayanarak şöyle aktarıyor: Bu İngilizler, Kaşkayların bu tutuklamalardan sonra hedefinin Deh Şeyh- Han Zeniyan güzergahı boyunca geri çekilerek İngiliz kuvvetlerini kendi arkalarında batıya doğru çekmek ve Kaşkayların asli kuvvetlerini güney taraftan, yani Han Habis ve Ak Çeşme tarafından kuzey tarafına ilerletmek ve doğu taraftan İngiliz kuvvetlerinin anayolunu keserek İngilizleri tamamen kuşatıp çembere almak, olduğunu sanıyorlardı.

Ama İngilizlerin tahminlerinin tersine Kaşkay kuvvetlerinin hedefi, İngilizlerin Godar Surh yoluyla büyük bir kısmı Kudeyan'da yaşayan savunmasız Kaşkay Türklerine saldırılarına, mallarını yağmalamalarına engel olmuştur. Çünkü İngilizler, aynı saldırıyı daha önce Han Zeniyan'da gerçekleştirmişlerdi.

Bununla beraber Han Habis'de bulunan ve Kaşkayların Keşkuli ve Derreşuri aşiretlerinden meydana gelen ordunun komutanı, her şekilde İngilizlerin hareketinin engelleneceğine dair mesaj gönderdi. Ayrıca Sovletu'd-Dovle, İsmail Han Kalanter Nemdi komutasında Ak Çeşme'ye yüz kişilik bir koruyucu gönderdi, ama bu koruyucular İngiliz kuvvetleri tarafından esir alındılar.

Esir almaların başlamasından sonra İngilizler, Moşerref'in güney bölgesindeki yüksek yerleri ele geçirmek amacıyla üç guruba ayrılarak yola koyuldular.

Birinci grubun, Senger tepesini ele geçirdikten sonra ilerleyerek Kotel tepesini işgal edip sonunda Pehn dağına egemen olması gerekiyordu. Pehn dağına egemen olmak, İngilizlerin en yüksek araziye ele geçirerek Kaşkaylara saldırılarına imkân sağlayacaktı.

İkinci grubun, Ak Çeşme'nin yüksek yerlerine hakim olmaları gerekiyordu.

Üçüncü grubun ise hem ana yolu kontrolleri altına almaları ve hem o bölgelerin güvenliğinden emin olmaları için Sengeri Boğazını ele geçirmesi gerekiyordu.

25 Mayıs 1918 günü sabah saat 10'a kadar yukarıdaki yerlerin hepsi İngilizlerin eline geçti. Kaşkaylar tarafından hiçbir şekilde etkili bir savunma gerçekleştirilemedi.

İngilizler, yüksek yerleri ele geçirip ve oralara yerleştikten sonra hızla güneye doğru ilerlediler. Kaşkay ordusunun bu saldırıyı beklemediği sanılmaktadır. Anlatılanlara göre; koruyucular, İngiliz ordusunun ilerlemekte olduğunu bildirdiklerinde Kaşkay ordusundan yalnızca bir kısmı Darnagan'a girmişti ve atları otlamaları için bırakmışlardı. İngiliz ordusunun ilerlediğini duyduktan sonra her kes ancak atını alıp binebildi. İngilizler toplarını ve makineli tüfeklerini yüksek yerlere koyarak Kaşkayları hedef almışlardı. O gün Kaşkay komutanının ordusu gafil yakalanmıştı ve mağlup olmuştu.

Kaşkay komutanının ordusunun gafil olması Kaşkaylara ölümcül darbe vermiştir. Henüz Kaşkay ordusu düzen almadan Moşerref'in yüksek yerleri düşman tarafından ele geçirildi. Eğer bu yüksek yerler Kaşkaylar tarafından işgal edilmiş olsaydı, İngilizlerin başarı şansı olmayacaktı.

İngilizlerin hedefi, Kaşkayların merkez ordugâhını imha etmektir. Yalnızca İngilizlerin dağı ele geçirmelerinden ve güneydeki yüksek yerlerin eteklerine saldırmalarından sonra Kaşkaylar İngilizlerin hedefinde kaldılar. Tam bu sırada Kaşkaylardan oluşan cesur gruplar, İngiliz ordusunun ilerlemesini durdurmak için saldırdılar ve neticede elde edilen fırsatla Kaşkay ordusunun asli bölünün savunma düzeni almasına veya gerektiğinde geri çekilmesine fırsat elde ettiler. Bu gruplar, İngiliz ordusuna çeşitli yönlerden saldırdılar. Kaşkaylar için ağır kayıplara sebep olsa da İngilizleri durduran saldırılar ve İngilizlerin bu gurupları imha ettikleri sırada Kaşkayların asli ordusu rahat bir şekilde geri çekilebilmişti.

İranlı tarihçi Naser İrecî, batılı kaynaklardan yaptığı alıntılarla olayı şöyle anlatmaktadır: Güçlü ve çevik atlar her yokuşu ve yamacı hızla aşıyorlardı ve tepeden tırnağa silahlanmış Kaşkay aşiretleri kahramanca savaşıyorlar ve düşmana saldırı için hiçbir fırsatı kaçırmıyorlardı.

Kaşkaylar, bu saldırıların birinde Pehn dağında bulunan askeri birliğin komutanı Major Brus'u ortadan kaldırdı. Ama kendilerinin en cesur evlatlarını kaybettiler. Agahan Beyk Derreşuri, kardeşi ve Şemşir Sefi Hanlu Pehn dağında ve Meşhedli Garib Kedhoday Ku'lelu ve Hamza Beyk Tayıblu Ak Çeşme'de şehit oldular. Bunlar Kaşkaylar adına kendi obalarının önde gelenleriydi.

Savaş 13 saat, yani akşam yediye kadar devam etti. Bu arada İngiliz ordusu öğleden sonra ilerledi ve Seyah'ı işgal etti. Aşiretlerin komutasındaki ordu Seyah'ın yüksek yerlerine gizlenmişti. Aşiretlerin komutasındaki ordunun suyunun azalması, İngilizlerin yeniden ilerlemesine sebep oldu. Kaşkay ordusunun Seyah'a yerleşmesinden sonra Aşiretlerin komutanı savunma komutanlığını kendi emrine aldı ve arkasından Kaşkayların baskısıyla İngilizler geri çekilmek zorunda kaldılar. Gece başladığında Karaağaç ırmağı iki ordu arasında sınır olmuştu. İngilizler ırmağın kuzey ve doğusunda, Kaşkaylar ise güney ve batısında mevziletiler.

Ertesi gün durumun daha da sakinleşmesiyle İngilizler, Deh Şeyh'e doğru geri çekildiler. Çeşitli mücadelelerden sonra Han Zeniyan Karakolu İngilizlerden tekrar alındı. Bunu duyan Colonel Orton, Şiraz'a doğru geri çekildi ve Deh şeyh karakolunun personelini de yanında götürdü. Arkasından Güney Polisi birliklerinin gerilemesiyle Şiraz-Kazerun karayolu, Şiraz'ın batı kısmı, güney batı ve güney bölgeleri tamamen Kaşkayların eline geçti.

Şiraz'ın Muhasara Edilmesi³⁰:

Güney Polisinin ilk yenilgisiyle, İngiliz güçleri savunma durumunda kaldılar. Çeşitli bölgelere Sovletu'd-Dovle'nin mesajları devam ediyordu ve her taraftan yardımcı kuvvetler geliyordu. İngiliz güçleri, muhalifler karşısında istenilen başarıyı elde edemediler ve Kaşkay kuvvetleri öncesine göre daha güçlü olarak ortaya çıktılar. Sovletu'd-Dovle, şehre yaklaşmaları, İngiliz askerlerini geri püskürtmeleri ve savunma çemberini daha da daraltmaları için Ebu'l-Feth Han Keşkuli'ye, Hüseyin Han Derreşuri'ye ve Kazerunlu silah üreticilerine emir verdi. Sovletu'd-Dovle'nin Keşkuli ve Derreşurili güvenlik amirlerine emir vermesinden sonra Çenar Rahdar ve Koşen işgal edildi.

3 Haziran 1918 günü Kaşkay silahlı gücünün artması ve İngiliz ordusunun savunma gücünün azalması nedeniyle Çenar Rahdar'dan geri

---

30 Naser İreci, a.g.e, s. 91-100

çekildiler. Aynı gün Koşen ve 11 Haziran 1918 tarihinde de Mescid Berdi ele geçirildi. Bunun üzerine İngiliz güçleri Bag-e Afif Abâd'a geri çekildi³¹.

Çeşitli olaylardan sonra İngilizler, 16 Haziran 1918 günü operasyon adı altında Ahmed Abâd'a bir saldırı gerçekleştirdiler. Bu saldırının amacı, Ahmed Abâd-Koşen güzergâhında, Çenar Rahdar'da ve Ahmed Abâd'ın güney tepelerinde yer alan Kaşkay kuvvetlerine darbe vurmaktı. Çünkü İngiliz güçlerinin Ahmed Abâd'ı ele geçirmeleri, güney tepelerini temizlemeleri ve sonra Çenar Rahdar tarafına ilerleyip Kaşkay kuvvetlerini bozguna uğratarak Şiraz'a geri dönmeleri gerekiyordu³².

Ahmed Abâd ve Bag-e Cennet'in ele geçirilmesinin ardından tekrar iki taraf arasında hiçbirinden kesin sonuç alınamayan birçok çarpışma meydana geldi. Bu sırada Kaşkay ordusu, kendisini son saldırı için hazırlıyordu³³. Sovletu'd-Dovle, şehre yardım ulaşan yolları keserek ve etraftan kuvvet toplayarak eş zamanlı olarak şehrin içinde ayaklanma çıkarıp İngilizlere en son kesin darbeyi vurmaya hedeflemekteydi. Durumun vahameti, İngilizleri ve Fermanferma'yı bir çözüm yolu bulmaya zorluyordu. O, Tahran'a Merkezi hükümete telgraf çekerek yardım ve yol göstermelerini istedi. Fermanferma, hükümetin açıkça Sovletu'd-Dovle'ye muhalefet edeceğini bekliyordu, ama umduğu cevabı ve yardımı alamadı³⁴.

27 Haziran 1918 günü İngilizler, Boluverdi köyüne kadar işgal ederek şehrin kuşatmasını yarmaya çalıştılar, ama bu çaba Sovletu'd-Dovle'nin üvey kardeşi Ali Han Salar Haşmet'in komutası altındaki Kaşkay güçleri tarafından bozguna uğrattıldı ve İngilizler, Nasiriye'ye sığındılar. Ertesi gün Güney Polisine bağlı bir grup, Baba Kuhi çevresinde Ali Han Salar Haşmet'in askerlerine saldırdı ve büyük kayıp vererek şehre geri çekildiler³⁵.

Abade Ayaklanması³⁶:

Abade savaşı Şiraz'ın muhasarası sırasında 28 Haziran 1918 günü başladı. Bu hareketin öncüleri, Sovletu'd-Dovle'nin amcasının oğlu ve Abade'nin eski yöneticisi Muhammed Ali Han Kaşkayı ile Kaşkaylar kışlağında yer alan bölgenin komutanı olan Sovletu's-Saltaneh idi. Sovletu's-

31 Naser İreci, a.g.e, s. 92

32 Naser İreci, a.g.e, s. 93

33 Naser İreci, a.g.e, s. 94

34 Naser İreci, a.g.e, s. 95

35 Naser İreci, a.g.e, s. 100

36 Naser İreci, a.g.e, s. 100-103

Saltaneh bir süre önce Isfahan'daki Kaşkay göçebelerin komutanından Abade'nin fethi için Muhammed Ali Han Kaşkayî'ye yardım etmesi konusunda direktif almıştı³⁷.

8 Haziran 1918 günü Muhammed Ali Han Kaşkayî, beş yüz kişilik bir grupla Abade'ye gelmiş ve 12 mil uzağına kamp kurmuştu. Onun ertesi gün saldırıyı başlatacağı bekleniyordu, ama bunu yapmadı ve aksine kendi ordusunu Abade'nin 20 mil batısına nakletti. Diğer noktalardaki askeri değişikliklerin ortaya çıkmasıyla Muhammed Ali Han Kaşkayî, bir bildiri yayınlarak Abade şehrini kendi elinde tutacağını ve yabancıları dışarı çıkarmakla görevlendirildiğini duyurdu³⁸. Çeşitli olaylardan sonra 28 Haziran 1918 günü Şiraz muhasarasının tamamlanmasıyla eş zamanlı olarak ordusunun sayısını sekiz yüze çıkaran Muhammed Ali Han Kaşkayî, şehre yaklaştı ve Güney Polisi'nin garnizonuna saldırmaya hazırlandı. Gece yarısı Kaşkaylar, garnizonun doğu köşesinden saldırmaya başladılar. Etraftaki birliklerin birçoğu hemen teslim oldu ve Güney Polisinin İranlı personelinin bazıları da İngilizlere bağlılıklarını bırakarak Kaşkaylara katıldı. Ertesi günün sabahı İngilizlerin elinde yalnızca beş bina kalmıştı ve Güney Polisindeki İranlı personelinin sayısı da iki yüz kişiye kadar düşmüştü. Üç gün süren şiddetli çatışmalardan sonra Sovletu's-Saltaneh, Güney Polisi komutanlığına bir yazı yazarak teslim olmalarını istedi. Savaşın en ateşli zamanında Kaşkaylar arasında veba hastalığı yayıldı ve Muhammed Ali Han Kaşkayî 2 Temmuz 1918 günü veba hastalığından dolayı öldü³⁹.

Abade'de veba hastalığından dolayı ayrıca Sovletu's-Saltaneh'in mübaşiri Hacı Han Kehvade, Kerani Karakol komutanı Feth Ali Beyk, Şehr-i Meyan komutanı Molla Emanullah ve üç yüze yakın insan vefat etti. Hastalık İngilizler arasında da yayılsa da, Kaşkaylar karşısında kendilerini koruyabildiler. Çoğunluğu hastalanan Kaşkay güçleri kuşatmayı devam ettirseler de İngilizlere gelen yardımlar dolayısıyla geri çekilmek zorunda kaldılar ve Abade İngilizlerin eline geçti⁴⁰.

Sonuç:

Birinci Dünya Savaşında İran'da özellikle de Güney İran'da meydana gelen olaylar yukarıda anlatılanlarla sınırlı değildir. Aynı şekilde konuyla ilgili

---

37 Naser İreci, a.g.e, s. 100

38 Naser İreci, a.g.e, s. 101

39 Naser İreci, a.g.e, s. 102

40 Naser İreci, a.g.e, s. 103

eser de yalnızca Naser İrecî'nin *İl-e Qeşqayî der Ceng-e Cebani-ye Ervel/ Birinci Dünya Savaşında Kaşkay İli* isimli eseri değildir. Reis Ali Dilaverî'nin İngilizlerin saldırılarını ve güneyin savunmasını anlatan "*Tarih-e Cenub*"; Şiraz'daki İngiliz Başkonsolosu Feriderik Ukaner'in Meşrutiyetten Birinci Dünya Savaşına kadar hatıralarını anlatan "*Hatırat-e Feriderik Ukaner*" isimli eser; Ahmed Feramorzi'nin İran halkının İngilizlere karşı çeşitli mücadeleleri anlatan "*Şeyh Hoseyin Han Çabkutabî*" isimli eseri gibi çalışmalar da bu konuyla ilgili eserler arasında yer almaktadır.

"Birinci Dünya Savaşı" denilince genelde Batılıların kendi aralarında savaştıkları cepheler ve özelde ise Osmanlı İmparatorluğunun katıldığı cepheler akla gelmekte ve konu edinilmektedir. Bu bildiriyle doğuda, Fars Körfezine yakın çevrede cereyan eden olaylara işaret edilerek bazı özet bilgiler verildi ve konunun araştırmacılarına özellikle de genç Türk akademisyenlere bu bölgelerdeki Birinci Dünya savaşıyla ilgili olayların hatırlanmasına çalışıldı.

KAYNAKLAR

İrecî, Naser *İl-e Qaşqayi der Ceng-e Cebani-ye Ervel*, Tahran 1380/2001, İkinci baskı

Kurtuluş, Rıza, "Zendler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 44, İstanbul 2013, s. 256-258

Moin, Mohammed , *Ferhang-e Farsi*, c. 5, Tehran 1371/1992, 8. Baskı, s. 674-675

Rahîmî, Esedollah Merdânî, *Qaşqayi Sözlüğü, Ferheng-e Logat ve Estelabat-e Torki Qaşqayi be Farsi*, Entişarat-e Ensari, İran-Qom 1386/2007, s.15

Sümer, Faruk, "Abbas I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, s. 17-19

_____, "Kaşkay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, s. 20-22

Temizel, Ali, "Esedullah Merdânî Rahîmî ve İran'da Kaşkay Türkçesinin Öğretimine Dair Çalışmaları", *Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1. Uluslararası Asya Dilleri ve Edebiyatları Sempozyumu, 5-6 Mayıs 2011, Bildiriler Kitabı*, Yayıncı Hazırlayanlar: Ali Küçükler- Erdem Erinc, Kayseri 2011, s. 539-54